

IŠ TYRINĖJIMŲ

ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ CHARAKTERĮ*

VYTAUTAS M. KAVOLIS

Tyrinėjant kurios nors imigrantų grupės prisitaikymo dinamiką, būtina pirmiausia suprasti tos grupės savitą nacionalinį charakterį ir jo daugialypius santykius su visuomenės, kurioje stengiamasi adaptuotis, charakterio struktūra. Tai atlikti labai sunku. Tenka daryti prielaidą, jog tie nacionalinio charakterio bruožai, kuriuos šiandien galima tyrinėti įvairiose šalyse, per daug nepasikeitė nuo to laiko, kai imigrantai, kurių prisitaikymas šiandien tyrinėjamas, buvo socializuoti. Tačiau ši prielaida netinka daugeliui šalių – ypač toms, kurios tik neseniai įžengė į urbanistinės sekuliarizacijos fazę. O kaip tik šiose šalyse nacionalinio charakterio pokyčiai vyksta tiesiog mūsų akyse, ir juos galima stebėti dviejose „eksperimentinėse situacijose“: emigracijoje ir tėvynėje. Jeigu pakaktų psichologinių stebėjimo duomenų, tokia situacija būtų be galo palanki tyrinėti nacionalinio charakterio pokyčiams. Ši studija – tai mėginimas parengti preliminarias prielaidas tyrinėti vieno tokio nacionalinio charakterio pokyčius. Pamėginsime panagrinėti psichologinių bruožų, daugiausia atsiskleidžiančių tam tikruose kolektyviniuose dokumentuose, svarbą lietuvių prisitaikymui Jungtinėse Valstijose. Šių kolektyvinių dokumentų privalumas tas, kad juose šiaip jau kintanti lietuvių charakterio struktūra yra tarsi „iššaldyta“ tokia forma, kokia ji egzistavo prieš maždaug penkiasdešimt metų. Šios medžiagos pobūdis neleidžia pateikti griežtų teiginių ar subtiliai diferencijuotų diagnozių; galima tik nubrėžti visuomenėje dominuojančias segmentines temas, kurios turėjo būti būdingos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių vyrų emigrantų tarpusavio santykiams.

Istorinis pagrindas. Lietuviai – dabartinė tautų šeimos, apie 1800–1700 pr. Kr. persikrausčiusios iš Centrinės Europos į teritorijas, esančias į šiaurės rytus nuo Pripetės pelkių ir į rytus nuo šiuo metu baltų gyvenamų teritorijų, atšaka. Šios prabaltiškos tautos turėjo gana daug prekybinių ir kultūrinių

*Ištrauka iš seminarinio darbo „Nacionalinis charakteris ir imigrantų asimiliacija“, rašyto Harvardo universitete 1954 m. (p. 19–50). Mašinraštis LLTI.

ryšių su Viduržemio jūros baseino ir Artimųjų Rytų šalimis. Iki 500 m. pr. Kr. jos perdavė ir dalį savo kultūros, ypač turtingo žodyno, mažiau išsivysčiusioms finų gentims. Vėliausiai V a. šios tautos suskilo į vakarų baltus, arba prūsus, ir į rytų baltus. Pastarieji savo kultūros apogėjų pasiekė pirmaisiais amžiais po Kr. Tuo metu dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenančių genčių įtaka pasiekė net Suomiją ir Rytų Rusiją. Šį kultūrinį „klestėjimą“, tikriausiai susijusį su romėnų domėjimusi Baltijos gintaru, apie VI a. nutraukė rytinių slavų ekspansija į šiaurę. Dalis baltų traukėsi nuo jos ir kėlėsi į vakarus. Netrukus, tarp VII ir XI a., susiformavo atskiros lietuvių ir latvių kalbos, vadinasi, ir tautos. Šiuo periodu (o dar tiksliau – IX a.) datuojami pirmieji baltų skoliniai iš senovės slavų kalbos. Tačiau beveik pusė jų yra protogermaniškos arba gotiškos kilmės. Jie rodo, jog žymi dalis to, ką baltams perteikė slavai, buvo pirmiau jų pačių perimta iš germanų. Šie seniausieji skoliniai atspindi ekonominius, žemdirbystės, religinius, karinius ir politinius santykius, o patys seniausi, regis, bus buvę prekybiniai ryšiai.

Žinoma, kad nuo 1040 m. rytų slavai puldinėjo Lietuvą ir maždaug iki XII a. vidurio rinko iš jos duoklę. Nuo to laiko ir tikriausiai ryšium su Danijos planuota ekspansija į rytines Baltijos pakrantes prasidėjo ribotų lietuvių ir baltarusių sąjungų laikotarpis, tolydžio pertraukiamas grobikiškų antpuolių. Keletas lietuvių kunigaikščių arba buvo pakviesti į kaimynines Rusijos kunigaikštystes (Polocko, Pskovo, Didžiojo Novgorodo) „ateiti ir valdyti“, arba tapo jų valdytojais pabėgę ar ištremti. Vėlesniais amžiais daugelis lietuvių kunigaikščių buvo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio paskirti valdyti Rusijos teritoriją arba į rusų sostus atsisėdo vedybų dėka. Tuo laiku praktiškai joks rusų kunigaikštis nei buvo pakviestas, nei kitaip atvyko valdyti lietuvių teritoriją. Atsižvelgiant į tai, kokį svarbų vaidmenį Rusijos valdančiuose sluoksniuose vaidino užsieniečiai, istorinė lietuvių tendencija **eksportuoti** savo kunigaikščius į įvairias rusų žemes bei Lenkijos karalystę gali turėti tam tikrą reikšmingą implikacijų.

Kaip tik šiuo laikotarpiu ir ima formotis tai, kas vėliau bus vadinama nacionaliniu lietuvių charakteriu. Tiesa, vokiečių ir slavų metraštininkai aprašinėja lietuvius gana priešišškai, tačiau pats lietuvių charakterio modelis yra pakankamai ryškus, nors jį vertinti reikia gana atsargiai. XIII amžiaus lietuviai paprastai vaizduojami itin žiaurūs ir nuožmūs. „Novgorodo kronikoje“ rašoma, kad jie „lieja krikščionių kraują kaip vandenį“ (p. 99), negaili nei pirklių, nei vienuolių. Apie jų giminaičius latvius vokiečių kronikos rašo, esą jie išžudo visus iki vieno užpultų kaimelių gyventojus. Belaisviai, regis, buvo deginami arba skandinami. Vokiečių metraštininkas Henrikas Latvis vaizduoja lietuvius labai drąsius ir „greičiausius bei žiauriausius iš visų tautų“¹. Pasakojama, jog rusai, latviai ir lyviai buvę „lietuvių maistas“ ir, pastariesiems pasirodžius, išsilakstydavę kaip triušiai, pamatę medžiotoją. Rusų metraščiuose vaizduojama keletas žiaurių kunigaikščių: Traidenis, Mindaugas ir Vaišvilkas XIII a., Žygimantas – XV a. Vienas kito bei savo giminaičių žudymas vaizduojamas beveik kaip įprasta XIII a. Lietuvos kunigaikščių politinė procedūra. Vienoje latvių liaudies dainoje dainuojama, kad lietuviai – „velnio vaikai“².

XIV a. minima, jog kai kurie lietuvių kunigaikščiai buvę itin garbingi, kiti dėl politinių paskatų elgdavęsi negarbingai. 1412 m. kunigaikštis Leng-

venis, arba Lugven, ilgą laiką buvęs Novgorodo karo vadu, parašė Novgorodui laišką, kuriame sakė:

„Jūs laikėte mane pas save ir **maitinote** [išsk. cituojant – V. M. K.], bet dabar tai nebeapatinka mano vyresniesiems broliams – karaliui ir Vitovt'ui [Vytautui], todėl nepatinka ir man, nes aš esu su jais kaip vienas žmogus; ir aš atsižadu kryžiaus bučiavimo“³.

Iš šio pareiškimo galima padaryti šiokių tokių išvadų apie tam tikrą žodinio dėkingumo raiškos simboliką ir galbūt jos motyvaciją – jeigu tik rusų metraštininkas pernelyg laisvai neperpasakoja tikrųjų lietuvių kunigaikščio žodžių. 1414 m. minimas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto svetingumo kodeksas, pagal kurį „joks užsienietis, atvykstantis į šią šalį ar keliaujantis per ją, neturi leisti savų pinigų. Kunigaikštis nemokamai juos vaišina ir saugiai nugabena ten, kur jie nori“⁴. Yra duomenų, jog Prūsijos lietuviai senovėje irgi buvę labai svetingi; Vytauto kodeksas iš dalies galioja ir ligi šiol.

Ne visai aišku, ar metraščių liudijimai vaizduoja visų lietuvių, ar tik Lietuvos didikų būdingus bruožus – pastarieji galėjo gerokai skirtis nuo lietuvių valstiečių. Tačiau Lietuvos diduomenė kaip socialinis luomas galutinai susiformavo tik XIV, netgi XV amžiuje, o anksčiau cituoti metraščių liudijimai siekia XIII a. Lietuvių karo žygių dalyvių skaičius (o kaip tik apie juos kalbama daugumoje šių pranešimų) ir nukautųjų bei sužeistųjų skaičius neleidžia manyti, jog jie visi galėjo būti kilmingieji (vien tik 1220–1229 m. laikotarpiu Novgorodo kronika ir eiliuotoji Livonijos kronika mini lietuvių pusėje kritus 6500 nukautųjų ir sužeistųjų). Šie kariai nebūtinai buvo kilmingieji, tačiau jie turbūt sudarė tam tikrą ypatingą kariškių grupę.

XIII a. susiformavo Lietuvos valstybė. Daugiausia tai buvo priverstinis procesas. Nors reikėjo atremti teutonų riterių puolimą iš vakarų bei šiaurės, Lietuvos valstybė labai greitai plėtėsi į rytus ir į pietus, kol XV a. ji jau užėmė teritoriją nuo Baltijos iki Juodosios jūros ir priėjo beveik ligi Maskvos. Buvo ketinama užkariauti visą Rusiją ir pavergti totorius, sujungti stačiatikių ir Romos bažnyčias – tokių gigantiskų planų niekas Europoje nėra kūręs iki pat Petro Didžiojo. 1410 m. jungtinė lietuvių ir lenkų kariuomenė galutinai sumušė teutonų riterius, XIII a. spėjusius pavergti kaimynines baltų tautas – prūsus bei latvius.

XIV ir XV amžius ženklino ne tik šis galingas ekspansyvumo proveržis. Per šiuos du šimtmečius lietuviai daug ir skolinosi – kalbinių bei kultūrinių dalykų. 1386 m. buvo sudaryta lenkų ir lietuvių unija, ir paskutinė pagoniška Europos šalis tapo pakrikštyta pagal vakarietišką modelį (anksčiau į lietuvių žemes skverbėsi stačiatikių bažnyčia), o vakarų slavų kultūrinė įtaka ėmė keisti baltarusiškąją ir bizantiškąją. Apie 1500 m. lenkų modelis jau tvirtai įsigalėjo oficialiojoje religijoje, valdymo struktūroje (nors ligi pat XVII a. krašto administracijoje ir teisėtvarkoje dar buvo vartojama baltarusių kalba) bei intelektualiniame gyvenime. Tačiau lenkų kultūra, regis, menkai tepaveikė paprotinę teisę, žemdirbystės papročius, valstiečių ūkį, intymiąją religinę patirtį bei valstiečių tarpusavio santykius. Tarp žemdirbystės, šeimos gyvenimo bei etinių terminų kur kas daugiau skolinių iš rytų slavų kalbų negu iš lenkų. Jie reiškia kur kas intymesnes, šiltesnes sąvokas negu lenkiški skoliniai, kurių dauguma apskritai kildinami iš Vakarų Europos kalbų, o

ne tiesiogiai iš lenkų. Polonizmai kur kas dažniau vartojami formaliesiems religijos, politikos, ekonomikos ir karinės organizacijos aspektams nusakyti. Apskritai lenkiškų skolinių yra daugiau, bet jie atrodo kur kas svetimšališkesni; tai rodytų ir lenkų įtaką buvus labiau paviršinę.

Jeigu, kaip manoma, kultūrinės įtakos tikrai tam tikru mastu formuoja nacionalinį charakterį, tikėtina, kad lietuvių charakterį bus paveikusias slavų kultūros. Tačiau tas poveikis skirtingoms sritims nevienodas. Intymesnes, pirmines pažiūras į žmogų, gamtą ir antgamtinį pasaulį galima lyginti su ankstyvosios krikščionybės laikų valstietiškoji Baltarusija, tuo tarpu požiūris į socialinės struktūros dalykus, susijusius su krikščionyste, politinę organizaciją ir kai kuriuos kitus aspektus labiau primena lenkiškąjį modelį. Sprendžiant iš svetimšalių stebėtojų pasakojimų bei tautosakos, lietuvės moterys žymiu mastu buvo priėmusios lenkų katalikų normas, reguliuojančias seksualinio gyvenimo išraiškas.

Jeigu išplėstume bendrą Gorerio teiginį apie didžiarusiškojo charakterio santykį su Baltijos tautų charakteriais, tai lietuviškąją Baltijos regiono dalį galėtume suvokti kaip pereinamąją grandį tarp baltarusiškojo charakterio (kuris, aišku, glaudžiai susijęs su didžiarusiškuoju) ir lenkiškojo. Tikėtina, kad lietuvių charakteris, analogiškai kultūrinei medžiagai, bus panašesnis į baltarusių savo intymesniais, pirminiais, neformaliaisiais aspektais, o į lenkų – formaliaisiais santykiais. Šis skyrimas negalioja religijoje, kur lenkų įtaka yra tokia visuotinė, kad net giliausios pažiūros į antgamtinis dalykus privalo turėti tiek baltarusiškojo, tiek lenkiškojo modelio atspalvių. Daugybė ligi šiol tebegyvuojančių ikikrikščioniškųjų pažiūrų į antgamtinę sferą greičiau gali būti lyginamos su vyravusiomis Baltarusijoje. Funkciniu aspektu katalikybė kur kas smarkiau paveikė lietuvės moteris negu vyrus (tai rodančių duomenų netrūksta), todėl ir lenkų charakterį, bent jau tiek, kiek jis yra veikiamas tikėjimo, kur kas lengviau įžvelgti moteryse negu vyruose, o seksualinių santykių srityje ši dinamiška lenkų katalikų įtaka, ko gero, yra pati ryškiausia.

Tiesioginė germanų arba rusų (skirtingai negu baltarusių) įtaka lietuvių kultūroje nėra itin ryški. Tai rodo ir nedidelis išlikusių skolinių skaičius. Vokiečių įtaka labiau paveikė amatininkus ir miestų gyventojus (tačiau lietuvių miestuose nuo XVII a. iki maždaug 1918 m. gyveno itin nedaug). Ją taip pat galima pajusti Vokietijos ir Latvijos pasienyje. Ši ypatinga įtaka gali būti vienas iš formaliųjų veiksnių, nulėmusių kiek skirtingą lietuvių liuteronų asmenybės struktūros sampratą. Pastarieji daugiausia gyveno pasienyje bei Rytų Prūsijoje. Abiejų sričių gyventojų charakteris gerokai skiriasi nuo katalikiškosios lietuvių daugumos, ir šio skirtingumo priežastimi galima laikyti vokiečių kultūrą, veikusią juos nuo pat XVI ar XVII a. Tą pat galima pasakyti ir apie latvius, kurie ne tokią intensyvią vokiečių įtaką patyrė jau nuo XIII a. ir kurie šiandien pasižymi tam tikrais bruožais, visiškai nebūdingais lietuviams, – pavyzdžiui, ypatingas rūpinimasis kūno švara.

Antra vertus, šiuolaikiniai lietuviai, regis, smarkiai skiriasi nuo istorinių. Šiandieniniai kariai, kuriems XVI amžiuje visa Rusija atrodė per maža, palikuonys yra taikūs, flegmatiški ir linkę į rezignaciją. Tautosakoje išliko vos keletas karo temų ir praktiškai jokių didvyrių. O ir išlikusiose temose visiškai neminimi užkariavimai, karinė šlovė ar kokie nors žygiai, kurie bent

kiek derėtų „velnio vaikams“ (išskyrus šioją tokį dėmesį karo grobiui – juk moterims reikia parvežti dovanų). Kur kas dažniau šiose dainose pasakojama apie sesers, motinos, išvykstančio į karą ar mirstančio kario jausmus, bet neminimi žygio vadai. Teigiama kadaise egzistavus herojinę poeziją, bet dabar ji visiškai pamiršta. Tai gali reikšti tam tikrus pokyčius ne tik lietuvių kultūroje, bet ir jų nacionaliniame charakteryje (ar galėjo istorinės asmenybės – pirmiausia kilmingojo kario – struktūra taip smarkiai skirtis nuo istorinių ir dabartinių laikų valstiečio, jei pastarasis ir istoriniais laikais buvo toks kaip dabar?).

Baudžiava, slavų įtaka ir prievartinis krikščionybės įvedimas (kurio metu buvo žiauriai išnaikinti senieji tikėjimai, ligi tol aršiai ginti nuo svetimšalių kryžiuočių, ir gerokai apnyko socialiniai papročiai bei liaudies menas) – tai pagrindiniai veiksniai, kuriais galima paaiškinti tuos pokyčius, dėl kurių istoriniais laikais buvusi nuožmi, vyriška, karinga, ekspansyvi, smarkiai politizuota tauta virto nuolankiais, švelniais, svetingais, užguitais ir apolitiškais žmonėmis, kuriems motinos figūra tapo psichologiškai reikšmingiausia ir brangiausia (V. Kalvaitis pateikia 66 skirtingus lietuviškus deminutyvus motinai pavadinti). Tiesa, žodinės kūrybos, harmonijos su gamta, bendruomeninių švenčių temos pastebimos nuo seniausių istorinių laikų.

Visuomenės struktūra. Iki XIV a. lietuvių visuomenėje vyravo šeimyniniai santykiai, tačiau, formuojantis socialiniams luomams, išgalint krikščionybei, miestams įgyjant tam tikrų privilegijų ir keičiantis politinei organizacijai, vis svarbesni darėsi kontraktualiniai santykiai. Jie ypač išgalėjo tarp smulkiųjų bajorų. Tačiau nuo XV a. valstiečius imta vis labiau pajungti priverstiniais santykiams – išgalėjo gana sunki, nors ne visur vienoda, baudžiava. XVI a. gerokai pakito žemdirbystės struktūra; religinės kovos suintensyvino krikščionybės diegimą ir įtvirtino religijos įtaką žmonėms, diduomenė vis labiau polonizavosi, o baudžiava darėsi vis sunkesnė. Tuo laikotarpiu datuojamas ir daugumos vadinamųjų Prūsijos lietuvių atsiradimas Rytų Prūsijoje.

Nuo XIX a. pradžios, kai baudžiava buvo itin sunki, į kaimą pradėjo skverbtis modernios kultūrinės įtakos ir artefaktai: pavyzdžiui, veido pudra moterims. Tiksliai XIX a. Rusijai priklausančių lietuvių valstiečių gyvenime atsirado tikri kaminai, stikliniai langai, batai ir geležiniai plūgai. Ir tiksliai po 1861 m., panaikinus baudžiavą, išpopuliarėjo rankiniai laikrodžiai, siuvimo mašinos bei degtukai, o moterys, dideliam patriotų siaubui, pradėjo rūkyti.

Panaikinus baudžiavą, taip pat tiesiogiai ar netiesiogiai buvo sunaikinta senoji visuomenės struktūra, kurios viršūnėje (nors ir nevienodoje padėtyje) buvo diduomenė ir dvasininkija, viduryje – tam tikras samdomas personalas ir amatininkai, o apačioje – įvairūs valstiečių sluoksniai; tuo tarpu miestiečiai bei nuo 1795 m. rusų administracijos atstovai tam tikru mastu buvo už visuomenės struktūros ribų, bent jau valstiečių atžvilgiu. Labai gausūs žydai ekonominiu požiūriu prilygo daugumai valstiečių arba gyveno netgi geriau už juos, bet socialinė jų padėtis kaime buvo gerokai žemesnė, ir pagal mišrių vedybų skaičių jie buvo dar labiau izoliuoti negu bet kurioje kitoje Europos šalyje (tarp 100 žydu santuokų mišrios vedybos Lietuvoje sudarė tik 0,39 %, plg. Vokietijoje 1915 m. – 51,0 %). Žydai buvo amžinas įprastinės, bet gana švelnios agresijos taikinys, tačiau žydu p o g r o m ū valstiečiai niekuomet nerengė. Socioekonominė valstiečių padėtis įvairavo dėl

regioninių skirtumų, priklausymo privačiai arba karališkajai nuosavybei bei ekologinių veiksnių.

Svarbiausia socialinė institucija buvo šeima: iš pradžių – išplėstinio tipo, bet XIX a. jis pasitaikydavo vis rečiau. Nykstant išplėstinio tipo šeimoms, vis paprastesnė darėsi ir giminystės terminologija, kol galų gale toms pačiomis sąvokomis imta vadinti tam tikrus gimines tiek iš motinos, tiek iš tėvo pusės, nors iš pradžių jie buvo aiškiai skiriami (pavyzdžiui, žodžiu *dédé*, reiškiančiu „tėvo brolių“, imta vadinti ir „motinos brolių“). Vyro ir moters vaidmenys buvo beveik, nors ir ne visiškai, lygūs: gal kiek skyrėsi jų bendras prestižas, nors moteris taip pat buvo labai gerbiama, tačiau abu tikrai turėjo vienodai svarbias funkcijas ir galimybes spręsti tvarkant šeimos darbus bei ūkį. Pasitraukę nuo ūkio tėvai dažniausiai likdavo gyventi drauge su savo vedusiais sūnumis. Tiesa, jie niekuomet nepasitraukdavo visiškai: galėdavo laikyti šiek tiek savo gyvulių ir naminių paukščių, be to, paprastai jie būdavo gana naudingi šeimos gyvenime, nors pagrindinių reikalų tvarkymą ir perleisdavo savo suaugusiems vaikams. Tėvų palikimas paprastai būdavo išdalijamas visiems vaikams – tiek sūnums, tiek dukterims, nors dukteriai priklausančią žemės dalį, norėdamas išvengti pernelyg greito ūkio suskaldymo, dažnai išpirkdavo jos brolis; pasitaikydavo ir žemės perdavimo jauniausiajam sūnui (užfiksuotas 1341 m.) liekanų.

Vaikai nuo pat kūdikystės būdavo itin glaudžiai susiję su savo seneliais: šie rūpindavosi jais, ypač per darbymetį, užstodavo prieš supykusius tėvus ir perduodavo jiems tautosaką. Bendravimas su bendraamžiais buvo savaiame suprantamas, tačiau neprivalomas dalykas; nenorintis ar negalintis su jais bendrauti vaikas lengvai galėdavo likti vienas, jo niekas neversdavo „draugauti“. Tačiau vienintelė galimybė likti vienam buvo atsidurti už namų sienų ir kaimo bendruomenės ribų – gamtos prieglobstyje. Tikriausiai iš čia kyla lietuvių polinkis susieti individo atsiribojimą nuo kitų žmonių ir intymius jo santykius su gamta.

Lietuvių kaime niekuomet nebuvo organizacijų, panašių į didžiarusišką **obščina** arba **mir**. Individas kur kas labiau priklausė nuo savo išplėstinės šeimos. Netgi žemdirbių gyvenvietės neretai būdavo panašesnės į šeimos gyvenamąją vietą negu į organizuotą kaimą. Individo arba šeimos priklausomybei nuo svetimųjų reguliuoti valstiečiai turėjo savanoriškų, bet socialiniu atžvilgiu svarbių mechanizmų, pavyzdžiui, bitininkystė, kuria visi kaimynai užsiimdavo drauge be jokio atlygio. Struktūriniu požiūriu labai svarbūs buvo santykiai tarp krikštatėvių, taip pat senovinis santykių modelis, vadinamoji *bičiulystė*, kai keletas draugų kartu laikydavo bites. Nors išplėstinės šeimos svarba pamažu menko, giminaičiai ir toliau gyvai domėjosi vienas kitu ir visai rėmė vienas kitą.

Individo padėtį visuomenėje bei jo santykius su kitais lėmė nekintami veiksniai, pavyzdžiui, lytis ir amžius, taip pat socioekonominė individo padėtis ir giminystės ryšiai bei sociometrinės savybės. Asmenines simpatijas, išskyrus paauglių santykius bei visuomeninės reikšmės neturinčius įsimylėjimus, buvo galima išreikšti tik šiose visuotinai nustatytose ribose. Vis dėlto buvo tam tikrų mechanizmų asmeninei draugystei atpažinti; ji galėjo išsprūsti iš socioekonominių bei giminystės struktūrų. Krikštatėvių institucija, kuri šį ryšį sudarančius individus paversdavo kone giminėmis, o ypač *bičiulystė*, for-

malioms socialinėms struktūroms suteikdavo lankstumo ir leisdavo struktūriškai įforminti individualias simpatijas. Šiais ir panašiais būdais tarp atskirų valstiečių galėdavo įsitvirtinti egalitariniai šeimyniniai santykiai – tam tikru mastu netgi nepaisant socioekonominės šių asmenų padėties. Tačiau šis egalitarizmas nesankcionavo skirtingos padėties individų vedybų ir apskritai neturėjo įtakos santykiams tarp lyčių, be to, jis nebuvo prieinamas nelaisviems valstiečiams.

Vis dėlto iki pat antrosios XIX a. pusės ši griežta tvarka nesukėlė didesnės įtampos: socioekonominiai skirtumai nebuvo itin žymūs, be to, jie buvo laikomi natūraliu ir teisingu dalyku. Panaikinus baudžiavą, vis didėjanti socioekonominė diferenciacija bei ryškėjanti jaunesniosios kartos individualizacija išiebė nemažą įtampą bei pasipriešinimą, siekiant universalesnių ir specifiškesnių, asmeniškesnių santykių. Dėl to ir sąvokos, anksčiau reiškusios ypatingus krikščionių bei bičiulystės tipo santykius, imtos vartoti bendresne prasme – paprasčiausiems kaimyniškiems ar draugiškiems santykiams nusakyti.

Iki 1861 m. ir kiek menkesniu mastu – po to atsirandančius neformalius socialinius santykius buvo linkstama griežtai struktūralizuoti ir apibrėžti. Tokiam grupinių santykių formalizavimui pavidalą bei reikšmę teikė kaimo bendruomenės vidinė socialinė pažiūrų struktūra. Netgi vedybų atveju, t. y. jaunųjų tėvų sutartis – viešas rankų sukirtimas ir išgertuvės – reiškė socialiai sankcionuotą pripažinimą, kurį vėlesnės jungtuvės bažnyčioje tik šiek tiek sutvirtindavo ir palaimindavo. Prūsų Lietuvoje toks valstiečių susitarimas buvo pakankamas pagrindas normaliems vedybiniam santykiams⁵.

Nuo pat jaunystės žmonių socialiniai santykiai buvo formuojami atsižvelgiant ne į juos sudarančius individus, o į tokias socialines sistemas, kaip išplėstinė šeima bei kaimynų bendruomenė. Šiuo aspektu socialinė struktūra akcentavo kolektyvizmą, o ne individualizmą – bent jau suaugusių žmonių atžvilgiu. Tačiau ši kolektyvinė orientacija toliau išplėstinės šeimos ir kaimynų bendruomenės nesiekė. Būtent ši ribota ir uždara sistema garantavo paramą ir sankcijas, taip pat buvo linkusi formalizuoti visus socialinius grupės vidaus santykius difuziškumo, o ne specifiškumo, jausmingumo, o ne emocinio neutralumo, partikuliarizmo, o ne universalizmo, kolektyvinės, o ne individualios orientacijos ir priskyrimo, o ne pasiekimo, linkme.

Santykius su tradiciniais autoritetais – bajoru ir ypač kunigu – buvo linkstama panašiai struktūralizuoti, tačiau šių autoritetų primesti struktūriniai principai buvo reinterpretojami pagal egzistuojančias socialinių santykių struktūras, kurios tokiu būdu persmelkdavo bet kurį socialinių santykių modelį, kol individas likdavo valstiečių bendruomenėje. Apskritai individas nesivadovavo tokiais pat universaliais ar bent kiek bendresniais principais, bendraudamas su kitais individais, kurių vaidmenų nebuvo galima apibrėžti įprastais valstiečių socialinių santykių terminais.

Elgesį su svetimaisiais reguliavo tam tikros tradicinės taisyklės, pavyzdžiui, svetingumo, ir tam tikri religiniai reikalavimai. Tiesa, šios taisyklės iš esmės tiko tik individams, kurių vaidmenį buvo galima sieti su numanoma ir gerai žinoma valstiečių bendruomenės socialinių santykių struktūra. Tai yra šios taisyklės iš esmės galiojo individams, kurie pagal savo padėtį ir aktyvumą galėjo dalyvauti vidiniuose grupės socialiniuose santykiuose arba kurie

buvo su jais susiję tradiciniais būdais – pavyzdžiui, kunigas bei dvasininkas. Elgesys su svetimaisiais labiau priklausė nuo situacijos negu nuo tradicinių taisyklių, todėl jis buvo ne itin nuoseklus, o svetimųjų dažnai suvokiamas kaip klastingas ir amoralus. Tam tikra įtampa, sutrikimas ir išgąstis buvo būdingi valstiečiams, kai jiems tekdavo turėti daug reikalų su prašaliečiais, kurių atžvilgiu jų partikuliarinės normos nebuvo nustačiusios elgesio taisyklių. Įtampa šioje sistemoje tikriausiai didėjo – tai buvo modernios valstybės ir ekonominės organizacijos įsiveržimo, kuris iš esmės prasidėjo tiksliai po 1861 m., rezultatas. Emigracija į Jungtines Valstijas pastebimai padidėjo tik tada, kai suaugo karta, gimusi po baudžios panaikinimo, o tai įvyko tik po 1880-ųjų. Tuo laikotarpiu taip pat prasidėjo lietuvių nacionalinis atgimimas.

Vaikų auklėjimas. Auklėdami vaikus lietuviai ypač pabrėždavo užsigrūdinimą ir darbo dorybę bei būtinybę. Kūdikius žindydavo mažiausiai metus ar dvejus, o nujunkydavo pamažu. Kaip rašoma viename nesename liudijime, „po dviejų ar trijų savaičių kūdikio kojas suvystydavo minkštu drobiniu audeklu, kad jos nepasidarytų kreivos; šiuos vystykus nuimdavo tik vaikui pradėjus stovėti“⁶. Kūdikį vystydavo pati motina, tai ji atlikdavo su meile ir šiluma. Vystymui teikiama reikšmė atrodo panašesnė į tai, ką Ruth Benedict priskiria lenkų ir galbūt žydų, o ne didžiarusių kultūrai.

Neturime duomenų apie analinį ir seksualinį auklėjimą ar mokymą suvaldyti agresiją; pirmaisiais gyvenimo metais tai, ko gero, nebuvo sąmoningai pabrėžiama. Auklėjant vaikus, tam tikras atsipalaidavimas buvo derinamas su įvairiais apribojimais, tarp jų – žodiniiais draudimais bei sąmoningomis užgrūdinimo pastangomis. Anglų tyrinėtojas XX a. antrajame dešimtmetyje pažymi: „Lietuvoje tiek berniukai, tiek mergaitės iki penkerių metų amžiaus kiaurus metus dėvi vien tik ilgus baltus marškinius. Žiemą jų per daug neleidžiama į lauką, jie nuolat laksto basi, kad užsigrūdentų – netgi tada, kai jų tėvai ir pajėgia įtaisyti jiems batukus“⁷. (Čia pravartu prisiminti R. Benedict teigimą, kad Lenkijoje „vystymas suvokiamas kaip pirmas ilgo „grūdinimo“ žingsnis“⁸) Kiti tyrinėtojai (Lepneris⁹, Zweckas¹⁰, Glagau¹¹) nuo pat 1744 m. tą patį rašo apie Prūsijos lietuvius. Vis dėlto kartais šie teiginiai atrodo perdėti. Vienas stebėtojas, rašęs XIX a. antrojoje pusėje, teigia, kad dviejų trijų dienų kūdikiui jie įpratę duoti degtinės (Glagau).

Labai anksti būdavo imama pratinti dirbti (pasak Lepnerio, rašiusio 1744 m., – nuo ketverių metų), ir vaikui augant šis procesas būdavo nuoseklus. Kiek didesni lūžiai įvykdavo prisiimant atsakomybę už baudžios prievolių vykdymą bei tuokiantis. Vedybos buvo itin svarbus lūžis moterų gyvenime. Tiesa, prisiimant ekonomines pareigas, lūžį švelnindavo nuolatinė giminaičių parama.

Paauglystė ir jaunystė nevedusiems buvo vienintelis laikotarpis, kai būdavo leidžiamas tam tikras visuomenės kontroliuojamas *i n d i v i d u a l i z m a s*. Tai neturėjo būti audrų ir jaudulio metas. Greičiau turėjo būti pratinamasi prie augančios atsakomybės ir pamažu atsisakoma linksmybių; visa tai liaudies dainose laikoma tragišku „laisvės praradimu“. Žmogaus savivoką formavo ne jo laimėjimai, o socioekonominės ir biologinės sąlygos. Šis procesas vyko pamažu, pagal brandos fazes.

Ankstesni lietuvių valstiečių charakterio aprašymai. Pastarųjų keturių šimtmečių liudijimai apie lietuvių valstiečių charakterį, dažniausiai pateikti užsieniečių ir pasakojantys daugiausia apie Prūsijos lietuvius, susidėjo į keletą asmenybės sindromų, kuriuos galima apytikriai taip apibūdinti:

1) Uždarumas, įtarus požiūris į svetimtaučius ir užsienietiškus dalykus (Wunderlichas¹², Benedictsen¹³, Glagau). Bet užsieniečiai pastebi ir priešingą dalyką. Tai:

2) Noras bendrauti, svetingumas, draugiškumas (Benedictsen, Zweckas, A. Krantzas ir Jungferis); žmoniškumas (Jungferis¹⁴); geraširdiškumas, polinkis padėti (Glagau); tarpusavio solidarumas (Hennenbergeris, Lepneris).

3) Paprastas, kuklus, orus pasitikėjimas savimi; flegmatiškas charakteris (Wunderlichus¹⁵, Réclus, Benedictsen), sumanumas (Réclus); „lojalumas, stiprus savo vertės suvokimas“ (Immanuelis Kantas); drąsa (Glagau).

4) Juslingumas, švelnumas, jautrumas, gerumas, liūdesys, meilė grožiui, gyva vaizduotė (Vydūnas, Benedictsen, Zweckas, Gaigalatas¹⁶, Réclus, Glagau); nuoširdūs, bet santūriai reiškiami jausmai (Réclus).

5) Nesidomėjimas vidiniais, intrapsichiniais procesais; vienatvės nebijojimas (Vydūnas, Harrisonas¹⁷).

6) Religingumas, fatalizmas, resignacija, konservatyvizmas (Hennenbergeris, Lepneris, Wunderlichas, Zweckas, Benedictsen, Gaigalatas, Glagau).

7) Paklusnumas valdžiai, pagarbumas (Hennenbergeris, Lepneris, Benedictsen, Zweckas, Gaigalatas, Glagau); nuolaidumas beveik prieš pačių valią (Glagau). Galbūt su tuo susijusi ir pagarba moterims (Krėvé-Mickevičius¹⁸, Mickevičius¹⁹).

8) Konkretumas (Jaskiewiczzius²⁰).

9) Oralinė orientacija; didesnis dėmesys per burną patiriamos gratifikacijos kiekiui negu kokybei; sugebėjimas pakęsti trūkumus, jei retkarčiais patiriamas perteklius; smarkus girtavimas ir polinkis į rėksmingumą (Lepneris, Glagau, Zweckas ir jo šaltiniai).

10) Nepatikimumas, melagingumas, pareigingumo stoka, klatingumas, menka pagarba nuosavybės teisei, „valstietiškas suktumas“, pomėgis bylinėtis (Lepneris, Zweckas, Heberlete²¹, Glagau); higienos stoka, apsilaidimas – bet ne visuotinis (Glagau).

11) Lengvai asimiliuojami (Percy).

12) Nemaža seksualinė laisvė papročių nustatytų ikivedybinių santykių ribose; seksualinis palaidumas (Bezenbergeris²², Lepneris, Zweckas). Anksčiau stipri nepakanta ir griežtumas pavainikiams (Mickevičius, Zweckas), tačiau apie XVII a. išryškėjęs pakantumas ikivedybiniams lytiniais santykiams (Zweckas).

Šie apibūdinimai neskiria vyrų ir moterų charakterio bruožų, kurie gali būti skirtingi. Be to, jie apima trijų šimtų šešiasdešimties metų laikotarpį, ir kalba apie keleto regionų gyventojus – tiek katalikus, tiek protestantus. Todėl išvardyti apibūdinimai apskritai yra sintetiniai ir dirbtiniai. Jei juos apskritai galima analizuoti, tai tik kaip sugestyvias užuominas.

Šie apibūdinimai sudaro tokį bendrą vaizdą: gana ryški, bet šiurkštoka oralinė organizacija, įpratusi išverti rimtus trūkumus. Kompulsyvių ir analinių bruožų stoka, taip pat akivaizdžiai silpnas *superego* – ypač vertinant iš vokiečių protestantų pozicijų. Tačiau ego struktūra atrodo stabili ir subalan-

suota. Savęs suvokimas nuoseklus, konservatyvus ir kupinas tam tikros kuklios savigarbos. Šis ego funkcionuoja grupės viduje ir, kad išsaugotų savo integralumą, atsiriboja nuo pašalinių žmonių, kol jie nepatikrinti ir nenustatyta, ar jie verti pasitikėjimo ir draugystės. Tad asmenybės struktūra daugiau remiasi išoriniu gynybiniu kiautu, o ne stipria vidine asmenybės šerdimi. Kai šios ribos pralaužiamos, prasiveržia tikra draugystės ir svetingumo srovė. O kol jos išlieka, išlaikoma flegmatiška ir įtari distancija. Grupės narių atžvilgiu išorinės ribos nėra akcentuojamos, todėl beveik visi sąmoningi asmenybės procesai yra kokiu nors būdu susiję su kitais žmonėmis. Todėl asmenybė grupės nariams ir pašaliniams žmonėms atrodo visiškai skirtinga. Šią tendenciją taip pat pastebėjo Zweckas: jis aprašė, kaip akimirksniu pasikeičia visa asmenybės laikysena, vos tik pokalbio metu pereinama nuo vokiečių prie lietuvių kalbos.

Neatsiejamai susijusios su tiesioginėmis oralumo raiškomis yra jų sublimacijos juslinga forma, meilė grožiui ir menui bei švelnumas, kuris daugiau reiškiamas kalbine simbolika negu pernelyg meiliu elgesiu – išskyrus elgesį su vaikais. Pastebimas tam tikras atviro sentimentalumo vengimas bei polinkis organizuoti jį simbolinėmis ir iki tam tikro laipsnio disciplinuotomis priemonėmis (pvz., liaudies dainų simbolika). Taigi orališkumu operuojama netiesiogiai – jis greičiau motyvuoja sublimacijos mechanizmus, išskyrus tai, kas susiję su maistu ir gėrimu. Vis dėlto nuolatinis maisto ir gėrimo trūkumas bei monotonija ir tam tikri jų vartojimo ritmai apriboja ir šiek tiek disciplinuoja šį vartojimą. Žmogus paprastai geria ir valgo ne vienas; taip pat negeriama, kai reikia dirbti, o tai trunka didžiąją savaitės dalį, galų gale ir visiškai pasisotinti pavyksta tik per keletą metinių švenčių.

Tuo tarpu stilizuoti oralinės raiškos mechanizmai yra prieinami bet kuriuo metu, ir dirbant bei švenčiant dainuojama taip dažnai, kad tai aiškiai rodo, koks didelis simbolinių mechanizmų poreikis ir kaip puikiai jie tinka. Prūsijos lietuviai, kurių žodinės raiškos poreikį gerokai varžė dominuojanti protestantų bažnyčia, griebsi įdomių adaptacijų. Pasakojama, kad šie žmonės pasižymėjo neapsakomu troškimu giedoti giesmes ir vertino tai labiau negu pamokslų klausymąsi. Vis dėlto, jei pastorius užgaudavo ypač jautrią vietą, visa bažnyčia galėdavo atsiliepti garsiu atodūsiu ar aimana. Be to, apie XVIII a. vidurį čia susiformavo aktyvus religinis judėjimas, inspiruotas pamokslininkų iš Sakytojų bendruomenės, kuris praktikavo dažnus susirinkimus, o jų metu galėjo būti giedama ir pamokslaujama net šešetą valandų ir ilgiau. Po to visi būdavo vienodai patenkinti ir išsekę.

Didelė oraliai motyvuoto lietuvių, ypač moterų, sensualumo dalis būdavo reiškiamą simbolinėmis charakterio priemonėmis. Šis charakteris būdavo šiek tiek stilizuotas iš paviršiaus, bet kartu atviras naujiems kūrybiniam potyriams, kol neperžengdavo tam tikrų stilizavimo varžymų. Simbolinė šių oralinių sensualinių tendencijų raiška nyko drauge su stiprėjančia lytinių santykių individualizacija ir atlaidesniu požiūriu į nesantuokinius vaikus. Naujesnėse liaudies dainose jau nėra nei suvaržymų, nei stilizacijų: jos arba šiurkščios, arba saldžiai sentimentalias. <...>

Minėtuose liudijimuose aprašyta lietuvių asmenybė yra daugiau orientuota į kolektyvą, o ne į individą. Nepastebėta jokio graužimosi dėl vienatvės, todėl neatrodo, kad ši kolektyvinė orientacija būtų buvusi gynybinė. Ji

gali paprasčiausiai rodyti, kad sąmoningai asmenybei trūksta privataus branduolio, ir tai galėtų būti nulemta arba stipraus *superego*, arba išsistos gynybinių mechanizmų konsteliacijos, o gal ir jų abiejų. Pašalinus šias bandomąsias užtvargas, visa lietuvių asmenybė tampa potencialiai atvira; žinoma, lieka tam tikrų raiškos ir situacijos, bet ne turinio apribojimų, nes jame ir nėra nieko, išskyrus neišreiškiamus dalykus, kurių neįmanoma perteikti (tie neišreiškiami dalykai kyla labiau iš individo santykių su gamta negu su kitais žmonėmis ar antgamtinė sfera). Galima tikėtis, kad tokia asmenybė jaus didesnę poreikį prisidėti prie socialinės grupės, o ne įtvirtinti individualią autonomiją; individualumas nėra itin vertinamas. Žvelgiant į šią socialumo persmelktą asmenybę su silpnu *superego* ir menku sąmoningu savo privatumo suvokimu atrodo, kad gilūs jausmai, net ir skirti bendrijai, neturėtų būti itin akivaizdūs. Iš tiesų didelis mirtingumas reikalauja tam tikro imuniteto giliam asmeniniam prierašumui, todėl tiek papročiai (kurie stilizuoja ir socializuoja gedulą, tam tikru požiūriu paskirstydami jo našta visai bendruomenei), tiek tautosaka neskatina intensyvių emocijų išgyvenimų ir nepateikia jų pavyzdžių.

Religinė patirtis irgi atrodo buvusi labiau socialinė, o ne nepakartojamai individuali. Nors lietuviai visuomet vaizduojami labai religingi, religinės funkcijos standartizuotos ir apribojamos simboliniais tinkamos vietos, laiko ir būsenos kriterijais.

Asmenybės, kaip stabilų socialinių valstiečių bendruomenės normų apriboto vieneto, o ne autonomiškos būtybės įvaizdis bent iš dalies paaiškina tą konservatizmą, kuris nėra gynybinis, bet atspindi visišką individo palenkimą visuomenei, kai neleidžiama sąmoningame jo asmenybės lygmenyje susiformuoti autonominiams segmentams. Vis dėlto visuomenės struktūra yra aiškiai nevienalytė, susisluoksniavusi, ir tų sluoksnių pripažinimas yra jo valstiečių bendruomenės valdžios neautonomiškiems individams rezultatas, nes kaip tik ši kontrolė verčia visą valstiečių bendruomenę paklusti autoritetams ir juos gerbti, neleidama individui spręsti pačiam. Didelis lietuvių kalbos konservatyvumas bei ilgalaikis pagoniškų tikėjimų išlikimas (iki XIV–XV a. ir net XVII a.) turėtų rodyti, kad ir senaisiais laikais tikriausiai egzistavo tokia arba panaši charakterio struktūra. <...>

Standartizuotą, bet turtingą simbolinių įvaizdžių vyravimas liaudies dainose, kurios yra moterų sritis, ir santykinis jų negausumas vyrų sukurtoje tautosakoje gali būti nulemtas medžiagos specifikos, bet taip pat galima ir spėti, kad tiesmuką asmenybės impulsų raišką buvo linkstama labiau apriboti stilistinėmis priemonėmis tuo atveju, jei toji asmenybė buvo lietuvių moteris valstietė, o ne vyras. Ši stilizacija gali būti susijusi su minėtąja krikščionybės įtaka; įvaizdžiai, kuriuos netekėjusi jauna moteris vartoja liaudies dainoje sau ir savo nekaltybei pavaizduoti, neretai yra slaviškos kilmės; o pats populiariausias – rūtos – įvaizdis atėjo „į Lietuvą tik lenkų katalikų klero įtakoje ne anksčiau kaip XVI amžiuje“²³.

Lietuvių požiūris į maistą bei gėrimą rodo, kad jiems svarbiau potyrio pilnumas, o ne jo subtilumas: tai gali būti tam tikra kompensacija už anksčiau patirtus trūkumus. Taigi nors lietuviams trūkumo – mėgavimosi ritmas nėra toks būdingas kaip didžiariusiems ir jiems nekyla tokių smarkių nuotikos svyravimų, vis dėlto ir čia egzistuoja tam tikri sezoniniai trūkumo ir

mėgavimosi ciklai, kurie gali būti neišvengiama oralinės orientacijos vyravimo asmenybės struktūroje pasekmė. Vis dėlto šis modelis nėra toks stiprus ir intensyvus kaip didžiariusių gyvenime. Jis turbūt silpniau išreiškia asmenybės poreikį kompensuotis.

Lietuvių nepastovumas, kurį nurodo turbūt labiau analūs – kompulsyvūs vokiečių stebėtojai, gali būti arba stebėtojo selektyvaus kultūros ir visuomenės suvokimo rezultatas, arba normatyviniu būdu nestruktūrizuotas, situacijos nulemtas lietuvių santykis su žmonėmis, kurie nėra jų grupės nariai, arba Prūsijos lietuvių asimiliacijos ir drauge vykusios moralinės dezorganizacijos padarinys – nes juk kaip tik apie Prūsijos lietuvius daugiausia ir sakoma, kad jie esą nepastovūs. Tačiau bendrų pastabų dėl silpno *superego* bei kompulsyvių bruožų stokos galima padaryti (ir yra padaryta) taip pat apie lietuvius, kurie gyveno už Rytų Prūsijos ribų. Šiuo veiksniu bei lietuvių orientacija į kitus galima iš dalies paaiškinti tą faktą, kad vos tik palikę savo valstiečių bendruomenę ar net ir tebegyvendami joje, lietuviai yra lengvai asimiliuojami (kad lietuviai buvo kaimyninių tautų asimiliuoti, minima jau nuo XIV a.).

Pomėgį bylinėtis bei godumą (kuriuos Benedictsen laiko Prūsijos lietuvių dezorganizacijos pasekme) irgi galima vertinti kaip oralinės ar bent iš dalies oralinės agresijos formas. Tai yra gynybiniai mechanizmai, kurių tikslas – įtvirtinti tam tikras saugumo sistemas, leidžiančias autonomiškai funkcionuoti asmenybei, į kurios vientisumą, atvirą kitiems ir todėl pažeidžiamą, yra kėsinamasi. Šie mechanizmai gali būti šalutinis individualios autonomiškos asmenybės formavimosi rezultatas, kai stengiamasi vaduotis iš visa apimančio ir viską valdančio šeimos santykių modelio. Natūraliausias savęs išskyrimo iš socialinio konteksto būdas turėtų būti asmenybės gynybinių sienų prieš kitus grupės narius iškėlimas.

Paniekinamos pastabos apie seksualinį lietuvių palaidumą, kaip ir apie jų nepatikimumą, priklauso vokiečiams stebėtojams ir yra skirtos Prūsijos lietuviams. Žinoma, jos irgi gali atspindėti pačių stebėtojų požiūrį, tačiau šių pastabų per daug, kad jų būtų galima nepaisyti. Be to, jos gali atskleisti socialinę dezorganizaciją, tačiau tokiu atveju siekia pernelyg senus laikus. Patys liudijimai gana prieštaringi; Hennenbergeris 1595 m. rašo, kad kuo jau kuo, o palaidumu Prūsijos lietuvių kaltinti negalima. O kitas autorius, rašydamas 1578 m., labai daug kalba apie palaidumą ir svetimavimą. 1683 m. minima, kad moralinio palaidumo bei svetimavimo netgi daugėja, kaip ir tarp vokiečių. 1673 m. vienas autorius rašo, kad Prūsijos lietuviai netgi labiau linkę vesti merginą, jau turinčią nesantuokinių vaikų negu nekaltą mergaitę; sakoma, kad panašus esąs ir moterų požiūris. XIX a. septintajame dešimtmetyje minima, kad ikivedybiniai santykiai Prūsų Lietuvoje buvo įprastas reiškinys, tačiau gimdyti nesantuokinį vaiką, kaip ir rusų valdomoje Lietuvos dalyje tuo metu, vis dėlto buvo laikoma pažeminimu motinai, nors bent jau Rytų Prūsijoje netekėjusios moterys turėjo standartinių frazių atsikirsti į patyčias. Pamažu abiejose tuometinės Vokietijos – Rusijos sienos pusėse neigiamas požiūris į nesantuokinius vaikus silpnėjo. Priešišką požiūrį į nesantuokinį gimdymą labai sustiprino katalikų ir protestantų bažnyčios, reikalavusios, kad netekėjusios motinos atliktų žeminančią viešą atgailą. Šis požiūris silpnėjo vykstant bendrai sekuliarizacijai.

Vis dėlto, sprendžiant iš stebėtojų liudijimų, netgi XIX amžiuje ikiveidybiniai santykiai Prūsų Lietuvoje tarp liuteronų pasitaikydavo dažniau negu Didžiojoje Lietuvoje tarp katalikų. Taigi galima manyti, kad ikikrikščioniškas požiūris į seksualumą, pasižymėjęs kitokia, ne krikščioniška drausme, tarp XVII (o greičiau – XVIII) ir XIX amžiaus buvo nustelbtas ir pakeistas bažnyčios, o paskui jau prasidėjo modernus individualizacijos procesas. Vis dėlto šiuo aspektu polonizuotos katalikų bažnyčios įtaka Lietuvoje atrodo buvusi stipresnė negu vokiečių liuteronų bažnyčios įtaka Prūsijos lietuviams; iš dalies tai gali būti emocingesnės katalikų religinės praktikos (giedojimas, gulėjimas prieš altorių, liturgija) rezultatas. <...>

Nei kolektyvinėje kūryboje, nei svetimtaučių pastebėjimuose nėra užfiksuota vidinio kaltės jausmo dėl seksualumo *per se*. Liaudies dainose tikrai išsakoma baimė dėl nemalonių socialinių ir asmeninių nesantuokinio gimdymo pasekmių: mergiškos laisvės ir gero vardo praradimas, atskyrimo nuo visuomenės nuojauta. Liaudies dainoje vaizduojama tik gėda, o ne kaltė. Tačiau liaudies daina yra gana konservatyvi, ir joje gali būti reiškiamas dar krikščionybės nepaveiktas požiūris, nors pačiai dainininkės asmenybei krikščionybės įtaka jau būtų akivaizdi. Kaltės jausmo nebuvimas dar nerodo pernelyg laisvo moters požiūrio į seksualumą. Kadangi *superego* silpnas, seksualumas dažnai gali būti reguliuojamas kitokiomis formomis negu kaltės jausmu. Stereotipinis liaudies dainų pesimizmas, kalbant apie neišvengiamą meilės baigtį, gali būti simbolinis šių normų egzistavimo atspindys. Tam tikrą frustraciją santykiuose tarp lyčių taip pat rodo ir vyrų vartojamos patarlės. Motina idealizuojama tiek patarlėse, tiek dainose, netekėjusi mergina idealizuojama dainose, tuo tarpu „moteris“ (įsivaizduojama kaip ištekėjusi) patarlėse šiek tiek menkinama ir pašiepiama. Jos atžvilgiu reiškiamas netgi šioks toks agresyvumas, visai nebūdingas požiūriui į motiną.

Keli pastebėjimai apie istorinį Prūsijos lietuvių charakterio tęstinumą: 1595 m. apie lietuvius sakoma, kad jie esą religingi, gerbia dvasininkus (nors ligi pat XVIII a. pradžios krikščionimis juos galima laikyti tik iš dalies), paklusnūs valdžiai, solidarūs tarpusavyje, ypač kai tenka gintis nuo įžūlių prašaliečių, ir mėgėjai išgerti. 1621 m. minima, kad tikrą religinę ekstazę jie pasiekia tik įgėrę, tačiau 120–150 metų vėliau religinio atgimimo judėjimas, s u r i n k i m i n k a i, visiškai atsisakė alkoholio ir rūkalų. Jau 1621 m. jie esą linkę bylinėtis. Tais pačiais bruožais 1744 m. juos apibūdina Lepneris, tik jis dar priduria, kad jie esą sukčiai, melagiai, negerbia svetimųjų nuosavybės, ypač miško. Tuos pačius bruožus 1898 m. nurodo Zweckas. Turint omeny Hennenbergerio teiginį, jog lietuviai 1595 m. mielai atlikdavo jiems „teisėtai paskirtus darbus“ ir kolektyviai atsisakydavo dirbti, jei būdavo be saiko varomi ir apkraunami, galima spėti, jog tas suktumas, negarbingumas, klastingumas buvo gynybiniai bei prisitaikymo mechanizmai, Prūsų lietuvių išugdyti gintis nuo vokiečių ponų ir pareigūnų, neteisėtai apkraunančių juos darbais. Tada tai būtų gynybinis asmenybės kiautas, skirtas atsispirti svetimiesiems – ne grupės nariams. Tiesa, šiuo aspektu mums dar trūksta duomenų.

Hennenbergeris dar mini lietuvių socialumą per šventes, o ypač pabrėžia jų įprotį gerti iki sąmonės netekimo: tai esą būdinga tiek vyrams, tiek moterims, jauniems ir seniems, tarnams ir ponams. (Petras Dusburgietis, ra-

šęs XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje, irgi kalbėjo apie genčių, giminingų lietuviams, svetingumą, lydimą gausaus alkoholio vartojimo.) Lepneris 1744 m. išsamiai rašo apie garsų dainavimą ir triukšmą per vestuves, rodantį oralines tendencijas.

- ¹ *Heinrich's von Lettland*. Livlaendische Chronik. – Reval, 1867. – P. 88.
² *Šmitas P.* Latvių dainos lietuviai // *Tauta ir žodis*. – K., 1924. – T. 2. – P. 113.
³ *The Chronicle of Novgorod: 1016–1471* // *Camden Third Series*. – London, 1914. – Vol. 25. – P. 182.
⁴ *Klimas P.* Ghillebert de Lannoy in Medieval Lithuania. – New York, 1945. – P. 48.
⁵ *Žr. Cappeller C.* Kaip senoji Letuvininkai gyveno. – Heidelberg, 1904.
⁶ *Rutter O.* The New Baltic States. – Boston; New York, 1926. – P. 54.
⁷ Ten pat.
⁸ *Benedict R.* Child Rearing in Certain European Countries // *American Journal of Orthopsychiatry*. – 1949. – Vol. 20. – P. 345.
⁹ *Lepner Th.* Der Preusche Litauer. – Danzig, 1744.
¹⁰ *Zweck A.* Litauen. – Stuttgart, 1898.
¹¹ *Glagau O.* Littauen und die Littauer. – Tilsit, 1869.
¹² *Wunderlich E.* (ed.) *Handbuch von Polen*. – Berlin, 1917.
¹³ *Benedictsen A. M.* Lithuania // *The Awakening of a Nation*. – Copenhagen, 1924.
¹⁴ *Jungfer V.* Alt-Litauen. – Berlin und Leipzig, 1926; *Jungfer V.* Litauen: Antlitz eines Volkes. – Tübingen, 1948.
¹⁵ *Wunderlich E.* (ed.) *Handbuch von Polen*.
¹⁶ *Gaigalat W.* Litauen. – Frankfurt a/M., 1917.
¹⁷ *Harrison E. J.* Lithuania: Past and Present. – London, 1922.
¹⁸ *Krevė-Mickevičius V.* Krikštynų apeigos Dzūkijoje // *Mūsų tautosaka*. – 1935. – T. 7.
¹⁹ *Mickevičius J.* Žemaičių vestuvės // *Mūsų tautosaka*. – 1935. – T. 7.
²⁰ *Jaskiewicz W. A.* Study in Lithuanian Mythology // *Studi Baltici*. – 1952. – T. IX.
²¹ *Heberle R.* Die Deutschen in Litauen. – Stuttgart, 1927.
²² *Bezenberger A.* Litauische Forschungen. – Göttingen, 1882.
²³ *Balys J.* Lithuanian Folk Song // *Funk and Wasnall's Standart Dictionary of Folklore, Mithology and Legend*. – New York, 1950. – Vol. 2.

Iš anglų k. vertė *Lina Balčiūtė*

APPROACHES TO LITHUANIAN CHARACTER

VYTAUTAS M. KAVOLIS

Summary

An excerpt from a course "National Character and Emigrant Assimilation" done at Harvard university in 1954.